

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ БАГАТОМАНІТНОСТІ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ СВОБОДИ СЛОВА ТА ІНФОРМАЦІЇ

СЛІНЬКО Тетяна Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

КУШНІРЕНКО Олександр Григорович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

УДК 342. 727(477)

В статті розкривається сутність і значення принципів політичного та ідеологічного многообразия. Показується, як їх конституційне закріплення і застосування дає можливість громадянам і суспільству в цілому користуватися такими основоположними свободами, як свобода слова та інформації.

Ключові слова. Політична та ідеологічна багатоманітність, свобода слова, свобода думки, право на інформацію.

XXI століття, у зв'язку з небаченими темпами розвитку технологій, зокрема Інтернету, з його нечуваними можливостями, а також відповідаючий йому стан суспільства фахівці характеризують як інформаційне суспільство, а таку державу вважають постіндустріальною [12]. Саме в інформаційну епоху, з появою нових засобів масової комунікації, виникла і продовжує стрімко розвиватися необхідність в розширенні меж поняття свободи слова, друку, що в кінцевому рахунку призвело до появи поняття «свобода масової інформації». Цією надзвичайно важливою проблематикою займається величезна кількість науковців, як закордонних, так і українських [10, 7]. Віддаючи їм належне, відзначимо, що без відповідних наукових доробок існувала б «біла пляма» в царині вивчення і розуміння свободи слова та інформації як безумовного феномена існування сучасної людини, громадянського суспільства й правової держави. У той же час, і це природно, деякі аспекти вказаної проблеми все ще залишають за собою пи-

тання. У зв'язку із цим, у даній статті ми зробимо спробу доторкнутися до деяких аспектів вказаної проблематики, зокрема показати вплив закріплених у ст. 15 Конституції України принципів, а саме принципу політичної та ідеологічної багатоманітності на розвиток та реалізацію в Україні конституційного права на свободу слова та інформації.

Безумовно, проголошене ст. 15 Основного Закону України положення про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної та ідеологічної багатоманітності є одним із основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, який беззаперечно визнає верховенство демократії, права і свободи людини та громадянина. Відповідно, додержання принципів політичної та ідеологічної багатоманітності в суспільстві є важливою гарантією свободи думки і свободи слова. Ідеологічна багатоманітність означає вільне здійснення в суспільстві різноманітних політичних та інших поглядів, ідей, а також можливість без перешкод пропагандувати свої погляди, ідеї з допомогою засобів масової інформації, а також публічно їх захищати тощо. Причому багатоманітність суспільства – це історичний релікт, який з часом може бути подоланий; навпаки – по мірі розвитку демократії вона зростає [15].

У свою чергу, свобода слова та інформації гарантує створення в суспільстві клімату ідеологічної багатоманітності та конкуренції інформаційних джерел. Принцип

ідеологічної багатоманітності означає заборону на встановлення державою системи загальнообов'язкових поглядів як норм, які люди повинні вивчати, приймати та пропагувати. У своїй праці «Про свободу друку (Ареопагітика)» Джон Мілтон ще у XVII столітті писав, що при відсутності втручання держави вільні дебати ведуть до знаходження істини і кращих варіантів вирішення проблем розвитку суспільства і вказував на неприпустимість невизнання права жодної людини мати і висловлювати свою думку, оскільки в цьому випадку політичний та ідеологічний розвиток не будуть мати свого продовження [5].

Звичайно, існування в суспільстві офіційної точки зору не суперечить ідеологічній багатоманітності. В Україні, наприклад, такими визнаються необхідність дотримуватися принципу верховенства права, прибічність демократичному шляху розвитку та ін.

З ідеологічною багатоманітністю тісно пов'язана багатоманітність політична, яка, по суті, виступає в якості правової можливості створення різноманітних політичних партій і рухів для вирішення інтересів соціальних груп суспільства. Цей принцип виступає гарантією реалізації громадянами таких політичних прав як право обирати і бути обраним, свободи діяльності політичних партій (на сьогодні їх в Україні близько 200), свободи опозиції та ін. Ми вважаємо, що закріплення ідеологічної та політичної багатоманітності в одній статті Конституції (ст. 15) означає, що Україна як держава демократична (хай навіть і з не зовсім розвинутою демократією) не допускає навіть можливості встановлення монополії однієї політичної партії та її ідеології. Політичну багатоманітність також потрібно розглядати в якості одного із принципів громадського устрою, згідно із яким суспільно-політичне життя повинно включати велику кількість різноманітних взаємопов'язаних і разом з тим автономних соціальних і політичних груп, організацій, установ, ідей та програми яких знаходяться в постійному порівнянні, змаганні й конкурентній боротьбі. «Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» (ч. 4 ст. 15). Звернемо увагу саме

на останню складову цієї формули, яка фактично дозволяє державним акторам визначати межі функціонування інститутів громадянського суспільства шляхом визначення тих видів, форм та змістовного наповнення діяльності, які будуть заборонені законами [14].

Історичні витоки політичного плюралізму пов'язані, мабуть, із постійним проникненням нових елементів в безперервність політичного процесу в тому розумінні, як про це писав К. Дойч [3]. Становлення та розвиток наукового підходу відносно політичної багатоманітності відображено в ідеях, які були в свій час розроблені Г. Спенсером, Г. Вебером, Г. Маркузе та ін. На думку В. Гумбольдта, навіть найбільш вільна і незалежна людина не може досягнути необхідного розвитку в одноманітних умовах [2]. Це стосується загальної постановки проблеми політичної, культурної та іншої багатоманітності. Існування авторитарних режимів негативно вплинуло на політичну багатоманітність, а тому, як пише В.В. Речицький, на початку XX століття тільки в найбільш могутніх демократіях багатоманітність було збережено шляхом схову під захист конституційних гарантій [8].

У контексті сказаного хотілося б відзначити, що існує діалектична внутрішня взаємозалежність ідеологічної, політичної та інформаційної багатоманітності. Ідеологічна багатоманітність наперед визначає альтернативність поглядів у політичній, економічній, релігійній та інших сферах. Ми також дотримуємося думки, що така конкуренція поглядів забезпечується вільним отриманням громадянами об'єктивної інформації, яка відповідає їх потребам, обговоренням у суспільстві різноманітних точок зору, тобто інформаційною багатоманітністю [11]. По суті, можна навіть стверджувати, що наскільки ідеологічна багатоманітність є результатом реалізації інформаційної багатоманітності, настільки остання призводить до багатоманітності політичної та ідеологічної. Звичайно ж, інформаційна багатоманітність виступає вторинною по відношенню до принципів політичної та ідеологічної багатоманітності. Інформаційна багатоманітність, у тому числі і в формі свободи слова,

свободи масової інформації, є інструментом, а не метою ідеологічної та політичної багатоманітності. При цьому доступ кожної людини до плюралістичного змісту засобів масової інформації, вважається одним із показників становлення громадянського суспільства. Висвітлення в ЗМІ різноманітних інтересів і поглядів сприяє пом'якшенню екстремальних поглядів, формуванню терпимості та більшої готовності до компромісів.

Слід також зазначити, що за часів знаходження України в складі Радянського Союзу, законодавство і практика не допускали багатоманітності у сфері ідеології та політики. Конституції СРСР та союзних республік прямо закріплювали панівну роль комуністичної ідеології та керівну роль однієї політичної партії.

Видатні творці американського конституціоналізму у свій час стверджували, що політична воля народу безпосередньо визначається свободою преси, яка саме тому не повинна будь-ким обмежуватися, а державне управління без гарантій вільного розповсюдження інформації представляє собою не що інше, як пролог до фарсу чи трагедії. Вільна преса – це єдина істинна гарантія безпеки для всіх [9].

До числа основоположників ліберальної доктрини «свободи друку» в Америці, у першу чергу, необхідно вказати на Д. Медісона, Д. Хейя, Т. Уортмана та Д. Томсона, у творчості яких також знайшли своє відображення ідейні традиції сторіччя. Концепцію свободи друку як свободи абсолютної, яка не підлягає обмеженням ні за яких обставин, вперше в історії американської суспільно-політичної думки сформував Д. Хей [4]. Як нам видається, ліберальна доктрина «свободи друку» дійсно має важливе, основоположне значення. Воно полягає в принциповому утвердженні фундаментальних критеріїв, на яких і на сьогодні базуються громадянські свободи в країнах розвинутої демократії. Ця доктрина сприяла впровадженню в громадянську свідомість ідеї цінності режиму політичних і громадянських прав і свобод, стрижнем яких є свобода слова.

Закріплення в Конституції України принципу політичного й ідеологічного

різноманіття, по суті, свідчить про те, що «українська демократія буде мати власну «конституційну зброю», яка захищатиме її від радикальних зазіхань, характерних для будь-яких суспільств, що лише намагаються розпрощатися із тоталітарним минулим. Про це, зокрема, свідчить редакція статті першого розділу Конституції, присвячена принципу багатоманітності, яка майже не зазнала змін при остаточному схваленні» [1].

Ідеологічна багатоманітність є закономірним наслідком таких конституційних прав і свобод людини та громадянина як свобода думки і слова, свобода віросповідань та ін. Ідеологічна спрямованість діяльності України як держави впливає із положень ст. 3 Конституції України, згідно із якою життя кожної людини є благом не тільки для неї, а є однією із найвищих соціальних цінностей і для українського суспільства. Вказаний принцип, безумовно, є і гарантією того, що ніхто не буде піддаватися, як це було за радянських часів, переслідуванням за свої переконання. Положення даної статті також необхідно співвідносити зі ст. 34, 35, 54 Конституції України, які гарантують громадянські свободи.

Згідно зі ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1), свободу інформації (ч. 2). Доречно буде згадати, що в ч. 2 ст. 34 Конституції України вперше у вітчизняній конституційно-правовій практиці закріплено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і розповсюджувати інформацію усно, письмово чи в інший спосіб – на свій розсуд. Цей комплекс прав створює основу правового інституту свободи інформації. Звичайно, що ці права можуть здійснюватися окремо, але без правових гарантій реалізації одного з них інші права, які входять у даний комплекс прав, реалізувати буде досить важко або навіть взагалі неможливо. Використання у ст. 3 Конституції України поняття «кожний» означає, що вказані конституційні права і свободи мають властивість невідчужуваності і носять природній характер, а тому надаються кожному від народження, незалежно від наявності українського громадянства. Звернемо увагу

і на важливість ч. 1 ст. 34, яка проголошує свободу думки і слова, свободу висловлювання своїх поглядів і переконань. Крім того, у ч. 3 цієї ж статті має місце пересторога відносно здійснення цих прав, якщо це стосується інтересів національної безпеки, територіальної цілісності чи громадянського порядку з метою запобігання заворушень чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. В умовах воєнного чи надзвичайного стану ці обмеження можуть бути доповнені обмеженнями, згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України.

Взагалі питання відносно встановлення обмежень щодо поширення інформації є досить суперечливим і дискусійним. Оскільки це питання, по суті, є окремою науковою проблемою, підтримаємо думку В.В. Речицького. У своїй науковій праці «Символічна реальність і право» він стверджує, що хоч у більшості посттоталітарних країнах цензура формально не існує, спроби держави контролювати інформаційні потоки залишаються досить розповсюдженими. Не викликає сумніву і та обставина, що для генерування нових ідей потоки офіційної та неофіційної інформації повинні бути максимально відкритими і прозорими. І створення юридичних гарантій інтелектуальної свободи повинна стати нашим першочерговим завданням. [9; с. 28, 39, 40]. У той же час досить привабливою є точка зору, що свобода слова, як і свобода інформації, не може бути обмежена на будь-який підставі, крім тих, які чітко прописані в Конституції України.

Важливо також пам'ятати, що право доступу до інформації, яке закріплено у ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (в Україні діє з 11 вересня 1997 року) неодноразово було предметом розгляду Європейським судом з прав людини. «Суд встановив відмінність між, з одного боку, доступом до інформації маси і ЗМІ і, з іншого боку, окремих громадян, включаючи право на доступ до документів тих громадян, які мають особливу зацікавленість в

одержанні інформації» [13;].

Разом із тим, Європейський суд неодноразово заявляв про важливість отримання громадськістю доступу до інформації від органів державної влади. По суті, мова йде про неприпустимість держави втручатися в право особи отримувати інформацію і в той же час не покладає на державу зобов'язання збирати, передавати, чи розповсюджувати інформацію серед громадян [6;].

Таким чином, без всякого перебільшення можна стверджувати, що свобода думки і слова, свобода інформації є наріжним каменем демократії. Адже без них не можуть існувати ні громадянське суспільство, ні правова держава. Газети, журнали, радіо, телебачення, інші друковані засоби, Інтернет вільно формують громадську думку, виступають найкращими гарантіями свободи слова, свободи всіх громадян і дотриманням конституційного ладу в державі.

Аналіз стану забезпечення права на доступ до публічної інформації у 2012 році, як це видно із матеріалів доповідей правозахисних організацій, свідчить про відсутність будь-яких зрушень у бік більшої інформаційної відкритості української влади, зокрема, всі негативні тенденції у сфері дотримання цього права спостерігалися й протягом 2012 року [6;]. Існує цілий ряд факторів, які ускладнюють доступ до публічної інформації, зокрема її неправомірне віднесення про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування до службової інформації. Досі залишається невирішеною на законодавчому рівні проблема доступу до архівів. Відкритість реального бажання влади сприяти більшій інформаційній відкритості продемонстрували також вибори до Верховної Ради України восени 2012 року.

Втім, навіть з урахуванням чисельних недоліків у цій сфері, є певний оптимізм відносно реального покращення ситуації в Україні із свободою слова та інформації. Тиск на владу громадянського суспільства та міжнародної спільноти вже в недалекому майбутньому може привести до серйозних зрушень із дотриманням конституційних прав та основоположних свобод.

Література

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність та значення принципів політичної та ідеологічної багатоманітності. Показується, як їх конституційне закріплення і застосування дає можливість громадянам і суспільству в цілому користуватися такими основоположними свободами, як свобода слова та інформації.

SUMMARY

The article reveals the essence and meaning of the principles of political and ideological diversity. The article presents in what way their constitutional fixing and application enable citizens and society at large to enjoy fundamental freedoms such as freedom of speech and information.

1. Барабаш Ю.Г. Демократія як конституційна ідеологія: український варіант. Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України : монографія // Ю.Г. Барабаш/. – Харків. Право, 2013. – С. 14.

2. Гумбольдт В. фон Язык и философия культуры // В. фон Гумбольдт/ – М.: Прогресс. 1985 – С. 30.

3. Дойч К. Основы изменения в политологии // Политические отношения: прогнозирование и планирование // К. Дойч / – М.: Наука. 1979. – С. 89.

4. Колесова Н.С. Свобода слова – неотъемлемый элемент демократического политического процесса // Н. С. Колесова / Ин-т гос. и права РАН. 1997. – С. 129.

5. Мильтон Д. О свободе печати (Ареопагитика) / История печати: Антология. Сост. Я.Н. Загурский и Е.А. Вартакова/. – М.: 2001. – С. 7-64.

6. Права людини в Україні – 2012 // Доповідь правозахисних організацій. Українська гельсінська спілка з прав людини/. Х.: «Права людини». 2013. – С. 151.

7. Рабінович П.М. Законодавча регламентація в Україні права людини на свободу віросповідання: можливості оптимізації // П. М. Рабінович, А. В. Ярмол / Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – 2 (№2-3). – С. 5-16.

8. Речицкий В.В. Политическая актив-

ность. Конституционные аспекты // В.В. Речицкий / – Киев: «Сфера». 1999. – С. 312.

9. Речицкий В.В. Символическая реальность и право // В.В. Речицкий / – Львов: ВНТЛ-Класика, 2007. – с. 545.

10. Речицкий В.В. Нова культурна ситуація потребує нових форм правового регулювання (Свобода думки + свобода слова = демократія) // В. Речицкий / Юридичний вісник України. – 2002. – 13 (30 березня – 5 квітня). – С. 7.

11. Середюк В.В. Свобода масової інформації: конституційно-правовий аспект // Дис. ... канд. юрид. наук/. – Харків НЮАУ ім. Я.Мудрого. 2010. – С. 32.

12. Слінько Т.М. Конституційно-правові аспекти забезпечення права на інформацію в Україні // Т. М. Слінько / Проблеми законності. Вип. 40. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого (відп. ред.: В.Я. Тацій), -Харків. 1999. – С. 32-38.

13. Слінько Т.М. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського Суду з прав людини та загальні критерії її обмеження // Т.М. Слінько, В.В. Сердюк// Форум права. – 2009. – № 3. – с. 580-585 (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>

14. Франкенберг, Г. Обучающийся суверен. // Г. Франкенберг/ Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2004. – № 2. – С. 22.

15. Юридический конфликт: процедура разрешения. – М.: 1995. – С. 8.